

ПРАВОПОРУШЕННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРИКОРДОННИХ ПІДРОЗДІЛІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ЗАСОБИ БОРОТЬБИ З НИМИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

ГАНЬБА Олег Богданович – ад'юнкт Національної академії державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, підполковник

Робота посвячена дослідженню особливостей забезпечення законності та боротьби з протиправним поведінням персоналу окремого корпусу пограничної стражі Російської імперії в період з 1893 по 1917 роки.

Ключові слова: законність, протиправна поведінка, правопорушення, контрабанда, виховання, особовий склад, профілактика.

Правомірна поведінка суб'єктів охорони державних кордонів виступає необхідною умовою забезпечення законності та правопорядку у Держприкордонслужбі сучасної України. Проте без дослідження історичного минулого боротьби з протиправною поведінкою персоналу імперських прикордонних структур, тогочасних проблем укріплення законності, неможливо правильно і ефективно будувати сучасну політику роботи з особовим складом Держприкордонслужби України. Адже врахування позитивних здобутків та помилок і упущень минулого сприятиме суттєвому покращенню виховної і профілактичної роботи серед військовослужбовців і працівників прикордонних підрозділів нашої держави. Тому засоби забезпечення законності в Окремому корпусі прикордонної стражі Російської імперії в період з 1893 по 1917 роки, протиправна поведінка прикордонників корпусу і методи боротьби з нею є предметом дослідження зазначеної статті.

Фундаментальне дослідження щодо створення та особливостей діяльності Окре-

мого корпусу прикордонної стражі (надалі ОКПС, авт.) здійснили російські вчені Олександр та Андрій Плеханови. Проблему навчання та підготовки нижчих чинів вивчав у своїх працях М. Чернушевич. Окремі аспекти забезпечення законності в діяльності ОКПС досліджував також М.І. Кабачинський. Проблеми створення, діяльності та підготовки кадрів в ОКПС піднімав у своїх працях О.В. Торічний. Про історію створення, службово-бойову діяльність та нормативно-правову базу ОКПС згадували у своїх працях також В.А. Зьолка, Б.О. Моця та інші.

Проте проблемам забезпечення законності та протиправної поведінки прикордонників корпусу в період з 1893 по 1917 роки приділялося мало уваги.

Завдання дослідження проблем забезпечення законності та боротьби з протиправною поведінкою у діяльності ОКПС полягає в необхідності вивчення історичного досвіду минулого стосовно підходів щодо забезпечення законності та узагальнення засобів боротьби з правопорушністю персоналу, системного аналізу правопорушень, скоюваних особовим складом ОКПС та аналізу нормативно-правової бази, що регламентувала підготовку та виховання особового складу корпусу. Це сприятиме аналізу недоліків, узагальненню позитивних надбань, напрацьованих в окреслений історичний період прикордонними підрозділами.

В Україні загальнотеоретична концепція забезпечення законності в діяльності

суб'єктів охорони державних кордонів пройшла довгий і складний власний шлях розвитку, проте на багатьох рівнях вона переплітається з процесом становлення такої концепції в Російській Федерації, оскільки тривалий час обидві держави перебували у складі Російської імперії, а згодом і Союзу Радянських Соціалістичних Республік, мали спільні кордони, взаємно забезпечували їх безпеку і недоторканість тощо.

Тому дослідження історичного минулого діяльності прикордонної служби Російської імперії актуальне і для України. Повертаючись до витоків створення ОКПС, зазначимо, що наприкінці XIX ст. значно зріс обсяг міжнародної торгівлі, а з ним активізувалась контрабандна діяльність, проте заходи боротьби з нею не були адекватні вимогам часу, адже до 1893 року прикордонна варта була підпорядкована Департаменту митних зборів, підрозділами якого на місцях керували співробітники митниці – цивільні особи. Це було суттєвим організаційним прорахунком, що заважало ефективному виконанню прикордонниками своїх службових обов'язків. Постає гостра потреба реформування прикордонної служби, що і відбулося 15 жовтня 1893 року шляхом виведення прикордонної служби з Митного управління в Окремий корпус прикордонної стражі із власним військовим статусом. Перехід від прикордонної варти до спеціалізованого військового корпусу був зумовлений також тим, що основний потік контрабанди здійснювався не дріб'язковими контрабандистами, а заможними купцями і корумпованими чиновниками вищих ешелонів влади, в тому числі представниками Митного управління, складовою частиною якого була прикордонна варта [2, с.151-152].

Зазначений історичний факт свідчить про порушення законності керівним складом, а саме командирами та іншими управліннями прикордонної служби, що підривало авторитет відомства.

Позитивною стороною реорганізації, як вважає О.В. Торічний, стало досягнення самостійності митної служби та прикордонної варти, що дозволило не дублювати, а ефективно взаємодіяти і доповнювати діяльність обидвох структур у питаннях боротьби з

контрабандою, іншою протиправною діяльністю на кордоні тощо [3, с.88].

З кінця XIX ст. постає проблема активізації еміграції підданих Російської імперії, що приносить прикордонникам нову низку турбот, адже велика кількість емігрантів прагне виїхати з країни нелегально. Справа сприяння незаконним емігрантам вийшла на міжнародний рівень та стала глобальною проблемою для держави. Тому за незаконний перетин державного кордону жорстко карали як самих порушників, так і тих, хто їм сприяв. Їх притягували до юридичної відповідальності та в адміністративному порядку висилали з прикордонних губерній. Вочевидь, спокуса наживи була надто великою, якщо митники та прикордонники допомагали порушникам здійснити свої протизаконні наміри [2, с.162].

Зважаючи на викладені проблеми основним завданням ОКПС стало: збройний захист і оборона державного кордону та боротьба з контрабандою і нелегальною міграцією.

Таким чином, до кінця XIX ст. прикордонна охорона отримала повністю сформовану організацію військового типу зі спеціальними функціями [4, с.73].

Законодавець тієї доби з метою забезпечення законності в діяльності прикордонного відомства, боротьби з контрабандою та протиправною поведінкою прикордонників пішов на створення спеціального підрозділу для попередження та виявлення правопорушень у сфері охорони державних кордонів, яким і став ОКПС.

Одним із перших прогресивних методів боротьби з протиправною поведінкою в діяльності прикордонників було застосування рухомих колон або «летючих загонів», що висилалися з резервів прикордонної бригади для контролю за службою прикордонних нарядів, здійснення раптових перевірок, пошуку і затримання контрабандистів, а також бродяг, дезертирів та інших порушників [2, с.153].

Окрім зазначеного, шляхами зміцнення військової дисципліни у колективах прикордонників, забезпечення законності в діяльності ОКПС та попередження втягнення в протиправну діяльність інших вій-

ськовослужбовців практикувалась якісна професійна підготовка, виховна робота та навчання молодих солдат у душі вимог “одиночної і відповідальної служби для збройної охорони кордону в мирний і військовий час”. Так, 30 квітня 1910 році сформовано 33 навчальні загони для “підготовки унтер-офіцерів і навчання нижчих чинів” за статутами і відповідними інструкціями. Заняття в навчальному загоні велись за Статутом внутрішньої служби, Статутом гарнізонної служби, Статутом стрійової піхотної служби, Дисциплінарним статутом та за інструкцією для навчання стрільби. Для успішної професійної підготовки, навчання та виховання офіцерів і нижчих чинів ОКПС, вищими органами влади й управління Росії було прийнято низку нормативно-правових актів, що чітко регламентували питання службово-бойової діяльності прикордонної варті, права і обов’язки посадових осіб, питання взаємодії з іншими відомствами тощо. Основними серед них були: «Правила про Окремий корпус прикордонної стражі» (1910 р.), Статут стрійової служби Окремого корпусу прикордонної стражі (1910 р.), «Інструкція служби чинів ОКПС» (1912 р.), інші статuti та документи Військового і Морського міністерств [2, с.156].

Навчання тісно перепліталось з вихованням, що утворювало двоєдиний процес підготовки свідомих прикордонників з високими морально-діловими якостями та слугувало потужним підґрунтям до недопущення вчинення ними правопорушень. Виховання вважалося найголовнішим обов’язком командного складу ОКПС, в основі якого завжди лежала імперська ідеологія. При здійсненні зазначеної роботи керівний склад Корпусу спирався на спеціально створені державні інституції, суспільні організації та духовенство.

Виховна робота охоплювала три основних складові: формування свідомості, моральності і необхідних моральних якостей; сукупність форм, методів та засобів виховного впливу; систему заохочень і покарань. Основними видами виховання чинів ОКПС було: професійне (військове), монархічне, релігійне, патріотичне, правове і моральне виховання [5, с.98].

При цьому військове виховання ґрунтувалось насамперед на вихованні моральному, а призначенням офіцера вважалося апостольство, оскільки він несе відповідальність за солдатські душі.

Метою монархічного виховання було прищеплення любові до монархії та монарха, як до носія державності, а також державна та політична підготовка особового складу, оскільки держава та імператор у той час ототожнювались як єдине ціле.

Релігійне виховання ґрунтувалось на благословенні церквою життя прикордонників у всіх його повсякденних потребах і проявах. Раз в рік кожен із них зобов’язаний був причащатися. Для прикордонника були священними як присяга перед Євангелієм, так і прапор полку, освячені з особливої нагоди. Моральні норми поведінки прикордонників на службі, в мирний і військовий час, будувались на основі Євангелії. Більше того, порядок задоволення релігійних потреб чинами ОКПС, був закріплений відомчими спеціальними інструкціями. Наприклад, в «Інструкції служби чинів ОКПС» цьому присвячувалась спеціальна глава: «Обов’язки релігійні і по збереженню здоров’я», яка регламентувала права і обов’язки нижчих чинів корпусу по задоволенню ними своїх релігійних потреб тощо. Для прикладу: в перший місяць служби молоді солдати-прикордонники зобов’язані були вивчити Молитву Господню «Отче Наш», а Символ Віри та 10 Заповідей Божих – до кінця навчальних зборів [5, с.99-106].

У патріотичному вихованні, яке ґрунтувалось на популяризації історії прикордонної стражі та героїчних подвигів прикордонників минулого, головна роль відводилась офіцерам – носіям бойових традицій військ ОКПС. Правила, звичаї і норми поведінки в умовах війни і несення служби в мирний час передавалися з покоління в покоління. Для нижчих чинів ОКПС своєрідним катехізисом стали положення інструкції 1855 року об’їждчикам та стражникам: «Веди себя добропорядочно: будь всегда трезв, деятелен и честен; не требуй ни от кого никаких подарков и поборов; деньги или вещи, в подкуп данные, не утаивай, а представь начальникам, они тебе отдадутся; если все,

что здесь сказано, исполнишь с точностью, получишь награду, а когда не будешь исполнять — подвергнешься строжайшему наказанию» [5, с.109]. Слід наголосити, що цитовані норми можна без змін використовувати у вихованні теперішнього покоління прикордонників.

У наказах і циркулярах до особового складу корпусу завжди доводилися приклади героїчного служіння Батьківщині, приклади військової взаємовиручки і самопожертви, девізом яких було: «Сам помирай, а товариша виручай». При безпосередній участі командира корпусу генерала О.Д. Свіньїна були зібрані і впорядковані, а наказом від 19 серпня 1908 року №59 по військах корпусу були оголошені «Правила зі збереження пам'яті про геройські подвиги, здійснені чинами прикордонної стражі при виконанні службових обов'язків» [6, с.195]. Окрім вищезазначеного, вагомий внесок у виховання прикордонників внесли періодичні видання: «Пограничник», «Страж», «Досуги заамурца», «Офицерская жизнь», «Разведчик» та інші.

У свою чергу, правове виховання було тим підґрунтям, яке допомагало різним чинам корпусу приймати законні рішення та вчиняти юридично-грамотні дії в різноманітних ситуаціях по охороні державних кордонів. Ця діяльність регламентувалась насамперед законами імперії, наказами, циркулярами та інструкціями з питань служби чинів ОКПС.

Аналіз скоюваних злочинів в ОКПС з 1900 по 1913 роки показав, що найбільш розповсюдженими правопорушеннями, особливо в західних бригадах, були: дезертирство та втечі за кордон. Так, у 1900 році здійснили втечу за кордон 175 військовослужбовців, в 1901 році – 220, в 1913 році – 451, а дезертирство в межах держави вчинили 236 осіб. Якщо порівняти, то в ОКПС у середньому на 1000 військовослужбовців було 18 дезертирів, в армійській піхоті – 11, в кавалерії – 13. Причинами зазначених правопорушень були значні фізичні та психічні навантаження на чинів корпусу та інші труднощі несення прикордонної служби. Підтвердженням викладеного стала надзвичайна подія, яка мала місце в кінці 1896

року: за кордон здійснили втечу 4 нижчих чини одного прикордонного поста. Через 9 днів вони були повернуті до Росії. На суді всі заявили, що причиною втечі були перенавантаження на службі по охороні кордону [5,с.116].

На боротьбу з даним негативним явищем командир корпусу у своїх рекомендаціях, викладених у циркулярі від 14 серпня 1901 року №74 «Про викорінення втеч нижчих чинів», зазначав, що «солдати цінять добре слово офіцера і турботу про них, тому, вмів користуючись цим засобом, офіцер може своєчасно не допустити нижчих чинів до злочину... Там, де тільки можливо, потрібно відпускати нижчих чинів до церкви і просити священників сприяти поглибленню їхньої моральності шляхом релігійно-моральних бесід».

Досить нагальною проблемою в ОКПС була боротьба з пособниками контрабандистів. Їх називали людьми, «неблагополучними по пограничному надзору». При проведенні виховної роботи з нижчими чинами ОКПС рекомендувалось різко засуджувати прикордонників, які сприяли контрабандистам та іншим порушникам кордону в здійсненні протиправних намірів. Крайніми заходами було усунення з кордону «неблагонадежних» по прикордонному нагляду або посилення контролю, прихованого спостереження за ними як командирами, так і товаришами по службі [5,с.117-119].

Таким чином, в історії прикордонної служби відомі як успіхи, так і недоліки у вирішенні проблеми забезпечення законності і боротьби з контрабандою та іншими правопорушеннями у діяльності суб'єктів охорони державних кордонів. Про окремі радикальні заходи з боку держави уже йшлося у цьому дослідженні, однак хочеться проаналізувати саме ті заходи, які заслуговують на увагу та прийнятні до застосування в умовах сьогодення.

Так, з метою зацікавленості митних працівників та прикордонної варти щодо боротьби з контрабандою, а також запобігання підкупу службовців було розроблено ефективну систему матеріального заохочення. Зміст її полягав в тому, що затримана контрабанда спрямовувалась у митниці, де

реалізувалась різним торговим організаціям та приватним особам. З одержаної після реалізації суми виручки близько 45 відсотків коштів виділялось учасникам затримання. Про ефективність боротьби з контрабандою в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. зазначеними методами свідчать наступні дані: у жовтні 1905 р. прикордонники у 476 випадках затримали товарів на загальну суму 20 222 руб., а представники інших відомств у цей же час – лише на 6 196 руб.; якщо в 1893-1897 рр. загальна сума прибутків від затриманої контрабанди склала 174 млн. рублів, то в 1913 р. – 370 млн. рублів [7, с.122].

В цілому Російський уряд приділяв особливу увагу ОКПС, сприяв удосконаленню його структури, навчанню та вихованню його кадрів. Також урядовці допомагали вирішувати різні соціальні питання, покращували побут прикордонників та їх родин. Це сприяло поширенню стабільності, спокою та утвердженню правомірної поведінки в прикордонних колективах, що, в свою чергу, давало позитивні наслідки в охороні кордону [8].

На нашу думку, відрахування з допустимо мінімальним відсотком суми коштів з продажу затриманої контрабанди на користь суб'єктів охорони державних кордонів, які затримали контрабанду, стало б дієвим та ефективним кроком боротьби з нею в сучасних умовах.

Повертаючись до аналізу скоюваних правопорушень, слід зауважити, що досить розповсюдженим в ОКПС також було рукоприкладство старших чинів. З метою недопущення таких діянь, 5 травня 1897 року командир корпусу підписав циркуляр, у якому всі посадові особи були попереджені, що «за всяке биття солдатів винних у тім осіб буду позбавляти нагород». Оскільки випадки рукоприкладства продовжували мати місце, 16 грудня 1903 року командир ОКПС генерал Свіньїн був змушений знову видати наказ, яким зобов'язував офіцерів «подавати приклад законного й гуманного обходження з нижчими чинами» і вживати заходів, щоб зазначені порушення «не залишалися без законної відповідальності» [9].

Окрім вищеперерахованого, прикордонників деморалізували пияцтво та азартні ігри. При цьому останнє негативне явище

більше стосувалося офіцерського складу. Аналізуючи причини зазначених проявів протиправної поведінки, журнал «Пограничник» писав: «Развлечений для солдата у нас на границе нет никаких, да и какие могут быть развлечения, когда отдохнут некогда. А так как местность за границей изобилует корчмами (кабаками)... то некоторые нижние чины отлучаются за границу специально для пьянства. Кроме того, агенты контрабандистов стараются сманивать наших солдат в эти корчмы, где спаивают их и вовлекают в преступления» [5, с.119].

Начальники прикордонних округів та командири бригад різко засуджували винуватців. Так, начальник округу генерал-лейтенант І.Я. Дітеріхс в наказі від 14 серпня 1901 року «О запрещении азартных игр и излишнего употребления спиртных напитков» вказав, що вони «не могут быть оправданы и такие офицеры не могут быть признаны надежными. Если они не имеют характера воздержаться от этих своих слабостей, то в их интересах рекомендую им озаботиться добровольным уходом из вверенного мне округа...» [5, с.120].

З викладеного видно, яка увага приділялася саме моральному вихованню прикордонника. Тим паче, що воно зосереджувалося на утвердженні у прикордонних колективах розуміння високого значення своєї ролі, відчуття відповідальності за доручену справу, офіцерської честі, товариських відносин і взаємодопомоги, при виконанні покладених службових обов'язків в інтересах держави і успіху прикордонної служби. При проведенні виховної роботи особлива увага акцентувалася на особистих прикладах старших за званням та за посадою військовослужбовців та на укріпленні взаємовідносин у колективі.

Підводячи підсумок вищевикладеного, слід наголосити, що історія проблеми забезпечення законності у діяльності прикордонників ОКПС є повчальною, а вивчення її досвіду – актуальною і в наш час. Це дає нам можливість зрозуміти, якими напрямками, формами, методами утверджувалися законність, дисципліна та правопорядок у діяльності прикордонної служби в минулому та яким чином їх забезпечувати сьогодні.

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена дослідженню особливостей забезпечення законності та боротьби з протиправною поведінкою особового складу Окремого корпусу прикордонної стражи Російської імперії в період з 1893 по 1917 роки.

Література

1. Державна прикордонна служба України: історія та сучасність/ За заг. ред. М.М. Литвина; редкол.: М.М. Литвин та ін. – К.: «ПРІНТ-ЕКСПРЕС», 2004. – 240 с., іл.
2. Кабачинський М. І. Історія кордонів України: Навчальний посібник / М. І. Кабачинський. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2008. – 344 с.
3. Торічний О.В. Розвиток прикордонної варті та формування професійної компетентності прикордонників: історико-педагогічні аспекти // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – №58. – 2011. – с.86-91.
4. Зьолка В.Л. Генезис адміністративно-правових основ захисту територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів України // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – №4. – 2011. – с.72-77.

SUMMARY

The work is devoted to the peculiarities of enforcing legality and wrongdoing counteraction of the Russian empire Separate border guard corps` personnel during the period from 1893 to 1917.

5. Плеханов А.А., Плеханов А.М. Отдельный корпус пограничной стражи императорской России (1893- 1917): Исторический очерк. – М.: Граница, 2003. – 287 с.: 8 л. ил.
6. Кабачинський М. І. Історія охорони кордонів України: Монографія. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2005. – 355 с.
7. Кабачинський М. І. Історія кордонів та Прикордонних військ України: Монографія. – Хмельницький: Видавництво Хмельницької міської друкарні, 2000. – 216 с.
8. Літвінов В.В. Державний кордон як чинник, що впливає на розвиток прикордонного регіону. На прикладі російського далекосхідного кордону в другій половині ХІХ ст. – першій третині ХХ ст. // Збірник наукових праць «Історія торгівлі, податків та мита». – №2(2). – 2010. – С.143-152
9. Плеханов А., Плеханов А. «Никакое воздаяние не приводит к добру так людей, как любление чести». Представление о чести и достоинстве военнослужащих ОКПС // Пограничник. – 2003. – №4. – С.30.